

THEODORA LIPPSA PSYCHOLOGICZNA KONCEPCJA EMPATII

WOJCIECH GULIN

Instytut Psychologii

WSP Bydgoszcz

THEODOR LIPPS'S PSYCHOLOGICAL CONCEPTION OF EMPATHY

Summary. The article concerns to one of prime among theories of empathy in psychology. Theodor Lipps, German psychologist, was its originator. He based his conception of empathy on analysis of development of speech – from primitive to present – day language: an imitation, communication and projection of one self to object. Lipps considered that empathy plays an important role because it constitutes appeases based to creation and development of societies. The German psychologist also distinguished some kinds of empathy referring it to forms of human activity. The presented article shows at historical aspect the beginning of interests of empathy in the stream of psychology and indicates on correspondence between elements of Lipps theory and presently caring research on it.

Wprowadzenie

W ostatnich latach wśród przedstawicieli wielu dziedzin życia i nauki rośnie zainteresowanie procesami wpływającymi na relacje międzyludzkie. Dają się one bowiem analizować na wielu płaszczyznach między innymi ekonomicznej, społecznej, pedagogicznej czy psychologicznej. Jednym z procesów, którego znaczenie w kreowaniu wymienionych relacji zyskuje coraz większą rangę jest empatia. Potwierdzeniem jest zwiększająca się liczba opracowań psychologicznych dotyczących tego procesu. Najczęściej definiowana jest jako wczuwanie się w cudzy stan psychiczny. W licznych opracowaniach można zauważyć wieloaspektowe ujmowanie prezentowanego zagadnienia. Z jednej bowiem strony autorzy koncentrują się na strukturze wczucia, z innej zaś starają się określić perspektywy praktycznego wykorzystania tego zjawiska w różnych dziedzinach życia. Jednak empatia nie zawsze w dużym stopniu koncentrowała uwagę psychologów. Liczba publikacji, jakie ukazały się do końca lat siedemdziesiątych wywołała wrażenie niedoceniaenia roli empatyzowania w stan psychiczny drugiego człowieka (Clark 1980). Wczuwanie się nie jest zatem zjawie-

skiem odkrytym przez naukę w ostatnich dwudziestu latach, jest natomiast związane z początkami współczesnej psychologii, przejawiając się w zainteresowaniach naukowych ówczesnych psychologów odnoszących się do tego zagadnienia (Wundt, McDougall, Titchener). Empatia była również przedmiotem analiz epistemologicznych (m.in. Mill, Husserl, Scheler; zob. Gladstein 1984, Rembowski 1989). Jak więc widać psychologiczne badania naukowe: teoretyczne i empiryczne, dotyczące wczuwania się w cudzy stan psychiczny trwają już ponad sto lat. W niniejszym opracowaniu chciałbym zatem zaprezentować jedną z pierwszych teorii empatii, wyrażoną w terminach psychologii. Jej twórcą był niemiecki psycholog Theodor Lipps¹, obecnie niemal zupełnie zapomniany. Zanim jednak przejdę do szczegółowej prezentacji Lippowskiej koncepcji chciałbym nieco zarysować czas, w jakim ten psycholog działał. Jest to koniec XIX wieku. Empatia była wówczas jednym z przedmiotów zainteresowania filozofów i psychologów niemieckich. Określano wówczas empatię terminem *Einfühlung*, co w tłumaczeniu polskim według D. Gierulanki (wstęp do pracy E. Stein 1988) oznacza „wzucie”. Przypisanie zaś niemieckiemu terminowi *Einfühlung* angielskiego odpowiednika *empathy* psychologia zawdzięcza E. Titchenerowi (E. Stotland 1978). Po kilku zdaniach dotyczących nie tyle czasu, co klimatu powstawania wielu uogólnień filozoficznych i psychologicznych chciałbym odnieść się do empatii w rozumieniu niemieckiego psychologa. Praca nad ostatecznym kształtem zajęła Lippsovi kilka lat. Pełną postać koncepcji wczucia zawarł w opracowaniu *Leitfaden der Psychologie* (1903). Pierwszą jednak postać swojej koncepcji zjawiska *Einfühlung* dotyczącego wówczas przeżywania estetycznego form geometrycznych zaprezentował Lipps w 1897 roku w pracy *Grundlegung der Ästhetik* (za: G. Gladstein 1984).

Z ukazywaniem pierwszej psychologicznej koncepcji empatii wiąże się jednak pewne utrudnienie. Otóż powstała ona w końcowych latach XIX i na początku XX wieku. Wówczas granica między psychologią a filozofią w ujmowaniu problemów była stosunkowo mało ostra. Wiele zagadnień omawianych było jednocześnie przez przedstawicieli obydwu dziedzin nauki. Jak już wyżej przedstawiłem jednym z takich właśnie zjawisk była empatia. Stanowiła bowiem przedmiot prac psychologów

¹ Theodor Lipps – ur. 1851 r. w Wallhalben Palatinat, zm. 1914 r. w Monachium. Profesor w Bonn, Wrocławiu i Monachium. Zajmował się psychologią, estetyką i etyką. Jego uczniami byli m.in. H.T. Conrad, D. von Hildebrand, M. Geiger, asystentem zaś (dzięki rekomendacji Husserla) M. Scheler. Lipps opublikował wiele prac, ważniejsze z nich to: „Grundtatsachen des Seelenlebens” – 1883. „Psychologische Studien” – 1885, „Die ethischen Grundfragen” – 1899, „Leitfaden der psychologie” – 1903, „Ästhetik” (1903/06).

(Wundt, Lipps)² i fenomenologów (Husserl, Stein, Scheler, Ingarden)³.

Przedstawienie Lippsowskich przemyśleń na temat wczucia chciałbym poprzeździć ukazaniem dwóch podstawowych terminów przez niego stosowanych, ważnych w jego rozumieniu psychologii, lecz również związanych integralnie z omawianym zagadnieniem.

Ważnym terminem omawianej Lippsowskiej psychologii jest „doświadczenie”. Jest ono podstawą poznania człowieka, które jawi się jako ujęcie obrazu doświadczenia innych osób. Dokonanie przez podmiot tego typu poznania ma miejsce w momencie wykazania przezeń aktywności, zwanej przez Lippsa siłą psychiczną, stymulującą życiem psychicznym człowieka⁴.

Kolejnym pojęciem jest „apercepcja”, odnosząca się do koncepcji empatii, określana w niej jako aktywność ujmująca treści, określająca kierunki za pomocą siły psychicznej i dokonująca się przez zmysły człowieka.

Dwa ukazane pojęcia odgrywają kluczową rolę w zaistnieniu empatii. Przejdę zatem do ukazania zaproponowanego przez Lippsa mechanizmu wczucia.

W ukazywaniu mechanizmu empatii, istotne będzie zaprezentowanie płaszczyzn poznania. Są one bowiem związane z wczuwaniem się w cudze stany psychiczne. Według Lippsa istnieją trzy płaszczyzny poznania.

Pierwszą jest obserwacja zmysłowa, odnosząca się do otaczającej rzeczywistości, drugą – wewnętrzna obserwacja sprowadzająca się do ujęcia własnego „ja”, trzecią zaś – wczucie. Określenie kolejności nie jest przypadkowe, gdyż wczucie w Lippsowskiej teorii, będące ostatnią i najważniejszą z płaszczyzn poznania, zawiera w sobie dwie poprzednie.

Podstawy zaistnienia empatii według Theodora Lippsa

Do utworzenia teorii wczucia posłużyła Lippsowi⁵ obserwacja rozwoju mowy, zrealizowana w trakcie badań nad procesami komunikacji ludzi

² W encyklopediach z początku obecnego wieku Lipps był ukazywany jako filozof zajmujący się psychologią.

³ Trudno jednoznacznie stwierdzić wpływ koncepcji Husserlowskiej na Lippsowską bądź też odwrotnie. Historycznie bowiem ujmując to właśnie Lipps jako pierwszy opublikował swoje rozumienie wczucia, co miało miejsce w 1897 roku. Kompletną zaś teorię dotyczącą *Einfühlung* zaprezentował w 1903 r. Husserl natomiast ukazał swoje podejście do zagadnienia poznawania cudzych stanów psychicznych oraz empatii nieco później, bo w 1913 roku. Nie można zatem jednoznacznie określić, który z poglądów był inspirujący dla drugiego.

⁴ Powyższy aspekt jest również wyszczególniany w psychologii Lippsowskiej przez Bretta (1969).

⁵ Filozoficzne podstawy Lippsowskiej teorii empatii ukazałem w innym miejscu (Gulin 1994).

pierwotnych. Po dokonaniu analiz rozwoju mowy, psycholog ów zaprezentował następujący przebieg zjawiska empatii. Słyszane słowo wywołuje nakierowanie uwagi na wypowiadającego. W odbiorcy powstaje przeżycie (wzucie), powodujące potrzebę werbalnego jego wyrażenia. Zjawisku temu towarzyszy tendencja do naśladowania słyszanego słowa „słyszane słowo, które ukazuje się jako podane do wiadomości (...) warunkuje moją apercpcję przedmiotu. Przez świadomość o tym stanie rzeczy, wypowiedziane słowo otrzymało dla mnie znaczenie doniesienia. Odwrotnie jednak ukazuje się teraz wypowiedź tego słowa, jako doniesienie dla innych” (Lipps 1903, s. 192). Wraz z procesem rozwoju mowy człowiek zaczął dostrzegać niepowtarzalność i indywidualność innych ludzi, łącząc się z nimi wspólną mową oraz naturalnym instynktem naśladowania, „moje rozumienie wypowiedzi innych ludzi ma swoje podłoże w instynkcie naśladowania z jednej strony i instynkcie wypowiadania swoich własnych przeżyć w określony sposób z drugiej strony” (Lipps 1903, s. 193). Można więc wnioskować, iż według Lippsa jakiś człowiek przekazuje mi swoje przeżycie – będące doniesieniem, naśladowując i wczuwając się w nie przekazuję innym osobom – a więc powiadamiam je. W omawianej teorii taki właśnie mechanizm był podstawą rozwoju mowy. Niepowtarzalność zaś ludzi powodowała coraz większe różnicowanie i precyzje stosowanych terminów. Naśladowanie oraz komunikowanie są podstawowymi składnikami mowy, lecz zjawiskiem ją konstytuującym jest wczucie, które doprowadza rozwój procesów komunikacyjnych od form pierwotnych do aktualnego poziomu cywilizacji. Wyżej przedstawione stanowisko Lippsa da się również odnieść do określenia charakteru empatii w jego koncepcji. Otóż naśladowanie i powiadamianie innych osób, będące elementami składowymi empatii, mają podłoże instynktowne. Tak więc można wnioskować, iż ma ona charakter wrodzony⁶. Należy jednak zaznaczyć, iż ów psycholog w swojej teorii nie zawiera stwierdzenia odnoszącego się wprost do charakteru nabytego bądź wrodzonego empatii.

Nie tylko jednak analiza rozwoju mowy posłużyła Lippsowi do opisanego zjawiska wczucia. Równie ważnym było pobudzenie zmysłów: wzroku i słuchu, czyli jak sam stwierdził „apercpcja wzrokowa i słuchowa”. Pierwsza z nich doprowadziła do powstania empatii przez obserwowanie wyrazu twarzy lub gestu, które wyrażają wewnętrzny stan obserwowanego człowieka. Gest jest mimowolnym uzewnętrznieniem przeżycia. Osoba może wczuć się w cudzy stan psychiczny pod warunkiem rozpoznania i określenia obserwowanych gestów, co niesie konieczność wcześniejszego przeżycia takiej samej lub podobnej sytuacji, zawierającej się w doświadczeniu podmiotu. Człowiek widząc obraz drugiej osoby, tworzy gest adekwatny do obser-

⁶ Zwolennikiem takiego interpretowania empatii u Lippsa jest M. Hoffman (1982).

wowanego. Naśladowanie gestów drugiego człowieka jest zewnętrznym objawem istnienia wczucia, zaś w sferze wewnętrznej podmiotu odbywa się rzutowanie własnego „ja” na wczuwany przedmiot. Skutkiem rzutowania jest brak rozdziału między moim a cudzym Ja. Wspomniane „rzutowanie siebie” w przedmiot nie odnosiło się wyłącznie do ludzi. Należy zaznaczyć, że dla Lippsa przedmiot oznaczał nie tylko człowieka, ale i obiekty nieożywione. Empatia mając charakter podmiotowy, odnosi się do ludzkiego działania. Dlatego też rzucenie piłki w górę jest właśnie efektem wczucia w przedmiot „wkładam w piłkę swoją siłę i myślowo posyłam ją do góry, również myślowo ściągam ją w dół, jest to efekt mego wczucia” (Lipps 1903, s. 191). Inny przykład podawany w podręcznikach psychologii (m.in. Woodworth, Scholsberg 1968, Brett 1969), dotyczy obserwacji linii pionowej – wczuwam się w nią, gdyż wykonuję szereg czynności: przesuwam wzrokiem po linii, wykonuję ruch głową, własną aktywność wkładam w świat zewnętrzny.

Niżej przytoczony przykład obrazuje rolę zmysłu wzroku w zjawisku empatii.

Widzę drugiego człowieka. Określam wyraz jego twarzy jako smutny. Sam kiedyś przeżyłem sytuację, w której moja twarz była smutna, mogę więc wnioskować, iż moja twarz wyglądała podobnie do tej, którą widzę. Aktualnie zatem moja twarz czy gest są adekwatne do gestu obserwowanego człowieka, gdyż wczuwam się w jego przeżycia rzutując weń swoje „ja”.

Tak w zarysie przedstawia się rola apercepcji wzrokowej w powstawaniu wczucia.

W przypadku pobudzenia zmysłu słuchu przebieg empatii jest podobny. Prezentuje się on następująco: w momencie wystąpienia czynnika wywołującego mój strach, wydaję krzyk, dlatego też, gdy słyszę cudzy krzyk mogę wczuć się w strach drugiej osoby.

Jednak nie w każdym przypadku empatyzowania można uzyskać pełne zespolenie własnego Ja z cudzym. Dlatego też jednym z elementów wczucia jest analogia, sprowadzająca się do empatycznego ujęcia cudzego stanu psychicznego. Należy jednak zaznaczyć, że Lipps stosunkowo niechętnie odnosił się do uwzględniania występowania analogii w empatii. Niemniej jednak, przyjmując niepowtarzalność doświadczenia jednostki, widział potrzebę uwzględnienia tego właśnie aspektu w swojej teorii.

Ukazywanie mechanizmu empatii należy uzupełnić poglądami niemieckiego psychologa na temat roli fantazji w przebiegu tego zjawiska. Otóż stwierdził on, iż fantazja odgrywa rolę uzupełniającą, jest jednym z czynników wpływających na empatie. Dowodem na to jest, według Lippsa, obserwacja otaczającej rzeczywistości. Jest to uzasadnienie dosyć ogólne, warto jednak podkreślić, iż niemiecki psycholog zawarł w swojej koncepcji bliżej nie sprecyzowaną rolę fantazji w empatyzowaniu.

Odmiany empatii

Theodor Lipps uczynił z empatii podstawę niemal wszystkich procesów psychicznych i społecznych, proponując kilka jej rodzajów. Tak więc w dalszej części opracowania przedstawione będą te właśnie rodzaje empatii.

Analiza Lippsowskiej koncepcji empatii pozwala na wydzielenie jej sześciu rodzajów.

1. *Empatia nastrojowa* – powstaje przez wczucie się podmiotu w obserwowane dzieło sztuki. Człowiek przez kontakt z obrazem koncentruje się na nim, odbierając jego strukturę barw. Powstaje zatem przeżycie sprowadzające się do ujęcia nastroju.

2. *Empatia estetyczna* – łączy się z rodzajem wyżej przedstawionym, jest estetycznym przeżyciem piękna.

3. *Empatia wspomnieniowa* – w tym przypadku przedmiotem empatii jest wspomnienie wywołane przez przypomnienie.

Niemiecki psycholog widzi zatem możliwość umiejscowienia przedmiotu empatii nie tylko w aktualnie otaczającym świecie, ale również w przeszłości.

4. *Empatia apercepcyjna* – opiera się na apercepcji wzrokowej i słuchowej (ten rodzaj empatii został już wyżej przedstawiony).

5. *Empatia intelektualna* – jest podstawą rozwojową mowy, gdyż mowa była i jest obrazem rozwoju intelektu od form pierwotnych (prymitywnych) do form dzisiaj występujących.

6. *Empatia etyczna* – składa się z czynów altruistycznych, będących podstawą tworzenia społeczeństw.

W empatii Lipps wyróżnił pozytywną i negatywną jej postać. Przez pozytywną rozumie brak różnicy między stanami psychicznymi empatyzera i obiektu. Negatywna zaś jej odmiana dotyczy wystąpienia odmiennych stanów psychicznych przedmiotu i podmiotu, zaistniałych w wyniku empatii, powodując poczucie niespełnienia i wywołując stan wewnętrznego napięcia.

Jak zatem widać pozytywna i negatywna postać empatii powoduje pojawienie się określonego stanu wewnętrznego podmiotu. Pozytywna postać empatii sprowadza się do niemal pełnego zespolenia „ja” podmiotowego z obiektem. Negatywna zaś, jak twierdził Lipps, wywołuje „sprzeczność z moją naturą, jest stanem przykrym. Pozytywna empatia uszczęśliwia i przez nią czuję się zadowolony, negatywna natomiast przepełniona jest przymusem” (Lipps 1903, s. 189). Generalnie rzecz ujmując empatia pozytywna wywołuje wewnętrzne zadowolenie. Negatywna natomiast wiąże się z pojawieniem stanów przykrych dla podmiotu. Pełne przeżycie empatyczne jest więc

empatia pozytywną. Negatywna zaś jest efektem uniemożliwienia pełnego wczucia. Przykładem może być empatia w sytuacji, gdy ktoś jest radosny, ja natomiast jestem smutny. Te przeciwne stany utrudniają pełne wczucie, co powoduje w podmiocie stan niezadowolenia.

Z ukazanego zarysu koncepcji wczucia widać, iż T. Lipps, uczynił z empatii podstawowy mechanizm nie tylko psychologiczny, ale i socjologiczny. Dokonał wnikliwego uzasadnienia roli wczucia w życiu człowieka. Chciałbym zastanowić się nad niektórymi aspektami zaprezentowanej teorii, stwarzającymi możliwość do uwzględnienia ich we współczesnym poznawaniu zjawiska wczuwania się w cudze stany psychiczne.

Aktualność niektórych aspektów Lippsowskiej koncepcji wczucia

W analizie omawianej koncepcji uwzględnię dwa aspekty: historyczny i współczesny. Pierwszy z nich zasługuje na uwagę ze względu na fakt, iż jest to jedna z najwcześniejszych propozycji rozumienia empatii, ukazanych na gruncie psychologii.

Drugim aspektem jest próba wykazania aktualności przemyśleń niemieckiego psychologa. Pominięcie tego aspektu niesłusznie sprowadziłoby omawianą koncepcję do kontekstu historycznego. Przejdę zatem do ukazania zbieżności między obecnie występującymi tendencjami w ujmowaniu empatii a przemyśleniami prezentowanego autora. Podkreślenia wymaga jednak to, iż autorzy następnych teorii empatii raczej nie korzystali z propozycji Lippsowskiej, dochodząc jednak do zbieżności w niektórych poglądach z niemieckim psychologiem (por. Rembowski 1989).

Lippsowska koncepcja zjawiska *Einfühlung* spotkała się z krytyką współczesnych mu filozofów. Krytyczne uwagi wyrażali fenomenologowie E. Stein i R. Ingarden.

E. Stein w swojej rozprawie doktorskiej *O zagadnieniach wczucia*⁷ (1988), wiele miejsca poświęciła przemyśleniom Lippsa. Za wspólne z jego poglądami uznała traktowanie przez niego empatycznego przeżycia jako wewnętrznego współprzeżywania cudzego stanu psychicznego, co jest adekwatne do określenia wczucia w koncepcji Stein jako doznawania aktów doświadczenia. Dalsze jednak ustosunkowania się omawianej autorki mają charakter krytyczny, w większości odnoszący się jednak do aspektów natury filozoficznej. Ograniczę zatem ukazywanie zdań krytycz-

⁷ Praca w oryginale nosiła tytuł „Zum Problem der Einfühlung”, ukazała się w 1917 roku w nakładzie 150 egzemplarzy, kosztem autorki.

nych wobec teorii Lippsa do kilku najważniejszych zagadnień. Pierwsza refleksja odnosi się do przeanalizowania zależności między obserwowanym gestem a komunikacją, według niemieckiego psychologa z nim ściśle związaną. Otóż według Stein nie ma podstaw do uchwycenia tej zależności. Komunikacja bowiem nie musi odnosić się do empatycznego przeżycia. Mowa bowiem może oddawać sens słów dotyczących przeżycia, lecz nie jest tym przeżyciem. Obserwowany wygląd czy też gest nie wskazują jednoznacznie według niej na przeżywany stan psychiczny, inny jest związek między „wstydem a zaczerwienieniem niż między wysiłkiem a zaczerwienieniem się” (Stein 1988, s. 113). Również krytycznie odnosi się Stein do Lippsowskiego pełnego wczucia, w którym nie ma rozdziału między Ja podmiotowe a przedmiotowe. Gdyby to był mechanizm właściwy dla wczucia, to według niej nie byłoby różnicy między przeżyciami przedmiotu i podmiotu, również nie byłoby różnicy między cudzym a własnym Ja.

Drugi z fenomenologów R. Ingarden (1947) również krytycznie ustosunkował się do empatii według Lippsa. Odniósł się jednak do zagadnienia naśladowania twierdząc, iż przez naśladowanie gestu podmiot wywołuje swoje przeżycia, które niekoniecznie muszą być adekwatne do przeżyć przedmiotu. Są przeżyciami podmiotu i tylko tak należy je traktować. Można zgodzić się z zarzutami fenomenologa, gdyż naśladowanie będąc ważnym elementem rozwoju człowieka i społeczeństw nie musi implikować wystąpienia empatii. Przykładem może być naśladowanie cudzych gestów w celu ośmieszenia innej osoby. W późniejszych koncepcjach empatii nie pojawia się zagadnienie naśladowania.

Na gruncie psychologii koncepcja Lippsa również była poddawana krytyce. Należy jednak stwierdzić, iż z publikacji, których autorzy odwoływali się do teorii niemieckiego psychologa można wywnioskować, że odnosili się oni do początków teoretycznego określania przez niego zjawiska *Einfühlung*⁸. Otóż zajmował się on wówczas estetyką, w której wyróżniał empatię estetyczną, opartą na emocjonalnym odbiorze wytworów człowieka (np. utworu muzycznego czy literackiego). Przypuszczać należy, że ta koncepcja spowodowała, iż Lipps był często odbierany jako zwolennik dominacji emocji nad poznaniem w zjawisku empatii, zaś jego teoria była sprowadzana do estetycznego ujmowania form geometrycznych (m.in. Woodworth, Schlosberg 1963, Pieter 1976). Poglądy Lippsa uległy jednak znacznej zmianie⁹. Dlatego też omawiana koncepcja różni się od jej pierwszej postaci, między innymi w określaniu roli emocji i poznania w powstawaniu wczuwania w cudze stany psychi-

⁸ Jak wyżej wspomniałem była to praca Lippsa dotycząca estetyki, opublikowana w 1897 roku.

⁹ Wspomniana zmiana poglądów była wyraźnie zauważona przez E. Stein w swojej pracy.

czne. Lipps bowiem ujmował empatię jako jedną z trzech płaszczyzn poznania. Trzecią i według niego najważniejszą była empatia. Można więc stwierdzić, iż na początku stulecia powstała koncepcja akcentująca aspekt poznawczy zjawiska wczucia. Analiza poglądów psychologów zajmujących się problematyką wczucia w cudze stany psychiczne wskazuje, iż takie ujęcie było popularne i polemizowało z poglądami, według których emocje stanowiły podstawę empatii (por. Dymond 1950, Mead 1975).

Tak więc ukazana koncepcja określała rolę sfer: poznawczej i emocjonalnej. Aspekt ten stanowił i nadal stanowi ważny element każdej z nowych propozycji ujmowania empatii.

Innymi ważnymi pojęciami w prezentowanej teorii są „rzutowanie siebie w przedmiot” oraz „komunikowanie”.

Kluczowym terminem Lippsowskiej teorii jest „rzutowanie siebie w przedmiot”. Niektóre współczesne teorie również posługują się tym terminem. Autor omawianej koncepcji twierdził, iż wczucie jest rzutowaniem swoich sił psychicznych w przedmiot. Analizy dokonane przez H. Eliaz (1980) czy J. Rembowskiego (1989) wskazują na zbieżność między tym aspektem koncepcji Lippsowskiej a założeniami klasycznej psychoanalizy.

Ważnym zagadnieniem jest komunikowanie w procesie empatii. Według Lippsa naśladowanie i komunikowanie swoich stanów było nie tylko podstawą rozwoju mowy, lecz również istotnie wpłynęło na postęp cywilizacyjny. Obecnie również zagadnienie komunikowania odgrywa znaczącą rolę. Najbardziej widocznym przykładem jest psychoterapia według C. Rogersa (1975, 1991). Empatia wraz z akceptacją pacjenta jak również kongruencją, jest podstawowym czynnikiem terapii nastawionej na klienta. Terapia zaś realizowana jest przez komunikację werbalną. Z kolei B. Kalish (1973) podkreśla ważną rolę komunikacji nie tylko werbalnej, ale również niewerbalnej w kontakcie empatycznym z klientem. Aspekt komunikacji w empatii omawiany jest w opracowaniach K. Gompertza (1960), B. Cohena i Y. Epsteina (1981).

Kolejnym i jednocześnie bardzo ważnym elementem ukazywanej teorii jest jej społeczny aspekt. Lipps sformułował swoją koncepcję poprzez analizowanie wyników obserwowania relacji między ludźmi z grup społecznych o różnym poziomie cywilizacyjnym. Jak zatem widać daje się zauważyć perspektywa interpretowania jego poglądów dotyczących empatii na gruncie psychologii społecznej. Ważnymi terminami przedstawianej teorii są „naśladowanie” i „komunikowanie”. Podkreślają one relacyjny charakter wczucia, lecz jednocześnie odnoszą się do zagadnienia komunikacji werbalnej i niewerbalnej (patrz: Argyle 1991). Według Lippsa empatia

była podstawowym mechanizmem łączenia jednostek w społeczeństwa. Ona decyduje o tożsamości narodów. Jest to zatem wyraźne wskazanie na społeczny charakter empatii. O konieczności uwzględniania empatii w różnych przejawach życia społecznego mogą świadczyć coraz liczniejsze badania. Ważne w tym kontekście są badania A. Gasiulowej (1993) odnoszące się do określania poziomu empatii u dzieci niepełnosprawnych, co jest tym ważniejsze, że pojawia się perspektywa coraz powszechniejszego powstawania klas integracyjnych.

T. Lipps twierdzi również, że empatia będąc obrazem altruizmu jest podstawą tworzenia i rozwoju społeczeństw. W pracach badawczych, realizowanych w ostatnich kilkunastu latach akcentowany jest prospołeczny charakter wczucia (Barnett 1982). Poszukuje się w nich określenia zależności między empatią a różnymi zjawiskami społecznymi. Przykładem mogą być badania między agresywnym zachowaniem a empatią (Steiman, Sawin 1979, Węgliński 1983). Innym rodzajem prac jest ujmowanie zależności między empatią a zachowaniem altruistycznym (Kalliopuska 1980), czy egocentrycznym (Borke 1971). Warto w tym miejscu przytoczyć zdanie D.B. Sawina (1980), który stwierdził, że empatia jest „przejściem” człowieka w trakcie rozwoju od biologicznego egoizmu do humanistycznego altruizmu. Tak więc i ten aspekt Lippowskiej koncepcji pojawia się we współcześnie prowadzonych pracach nad empatią.

Dość kontrowersyjna wydaje się być propozycja ukazania wielu rodzajów empatii. Słuszność tego poglądu nie została potwierdzona późniejszymi badaniami. Odrzucenie zaś tego aspektu musi budzić pewną refleksję. Otóż ów psycholog proponując liczne rodzaje empatii, jako pierwszy widział jej stymulującą rolę w zaistnieniu i przebiegu wielu procesów psychicznych. Takie ujęcie Lippowskiej propozycji potwierdzają współczesne badania wykazujące, iż empatia jest jednym z czynników wywierających wpływ na inicjowanie wielu działań człowieka, takich jak: etyczne, estetyczne, społeczne czy intelektualne w różnych jego sferach psychiki. Można więc zakwestionować istnienie wielu rodzajów empatii, zaznaczyć jednak wypada jej współwystępowanie w wielu procesach psychicznych. Przykładem mogą być wyniki badań nad osobowością a empatią (Dymond 1950), czy też dotyczące ujęcia zależności między obrazem siebie a wczuwaniem się w cudze stany psychiczne (Tucholska 1994). Inne badania z kolei dotyczyły ujęcia zależności między poziomem empatii dzieci i młodzieży a nasileniem patologii społecznej w rodzinach (Gulin 1994).

Kolejnym, ważnym elementem omawianej teorii empatii jest jej negatywna i pozytywna postać. Podejście tego typu jest rzadko spotykane w późniejszych koncepcjach. Należy więc rozważyć możliwość jego zweryfikowania w aktualnie prowadzonych pracach badawczych. Zwykło się przyjmować, iż empatia jest wczuwaniem

się w cudzy stan psychiczny, a o jej istnieniu decyduje stopień podobieństwa stanów psychicznych podmiotu i przedmiotu. Lipps natomiast twierdził, że występowanie dużego podobieństwa między stanami psychicznymi podmiotu i przedmiotu świadczy o istnieniu empatii pozytywnej, natomiast brak owego podobieństwa może wskazywać na negatywną odmianę wczucia. Badania realizowane w nurcie psychologii społecznej sygnalizują perspektywę rozróżnienia empatii na negatywną i pozytywną (por. Rembowski 1989). Można zatem przypuszczać, iż szerokie uwzględnienie propozycji rozróżnienia wczucia na negatywne i pozytywne pozwoli znacznie rozszerzyć zakres badań nad tym zjawiskiem, przyczyniając się do pełniejszego poznania mechanizmu wczuwania się w stany psychiczne innych osób.

Ostatnim aspektem, jaki chciałbym przedstawić jest określenie wrodzonego bądź nabytego charakteru empatii. Otóż według Lippsa jest ona wrodzona. W aktualnych opracowaniach nie ma jednoznacznej odpowiedzi dotyczącej jednej z wymienionych możliwości. Wyniki badań M. Simnera (1971) czy M.L. Hoffmana (1982) przeprowadzonych na niemowlętach wskazują raczej na wrodzony charakter. Z kolei inni autorzy (Barnett 1980, Sawin 1980) opowiadają się za nabywaniem cech empatii w trakcie rozwoju osobowego przez interakcje z innymi ludźmi. Jak więc widać ten problem nadal nie jest rozwiązany.

W niniejszym opracowaniu starałem się przypomnieć koncepcję empatii T. Lippsa, wskazując jednocześnie na aktualność niektórych jej aspektów. Przyczyny jej zapomnienia określił M.L. Hoffman (1982). Otóż według niego Lipps działał w czasach pojawiania się wielu instynktownych wyjaśnień różnego rodzaju zagadnień psychiki człowieka, w tym również empatii. Ten czynnik spowodował niedocenienie, a w konsekwencji zapomnienie opisanego teorii. Jednak, jak twierdzi Hoffman w obecnie prowadzonych badaniach coraz częściej uwzględniane są sugestie, wywodzące się z Lippowskiej koncepcji.

Mimo upływu wielu lat od pojawienia się opisanego koncepcji, zagadnienie empatii nadal wymaga podejmowania prac badawczych, gdyż wiele pytań wówczas stawianych w dalszym ciągu pozostaje bez odpowiedzi.

LITERATURA CYTOWANA

- Argyle, M. (1991). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
- Barnett, M.A., King, L.M., Howard, J.A., Dino, G.A. (1980). Empathy in young children: relation to parent's empathy, affection, and emphasis on the feelings of others. *Developmental Psychology*, 3, 243-244.
- Barnett, M.A., Howard, J.A., Melton, E.M., Dino, G.A. (1982). Effect of inducing

- sadness about self or other on helping behavior in high-and low-empathic children. *Child Development*, 53, 920-923.
- Brett, G.S. (1969). *Historia psychologii*. Warszawa: PWN.
- Borke, H. (1971). Interpersonal perception of young children: egocentrism or empathy. *Developmental Psychology*, 2, 263-269.
- Clark, K., Clark, Ph., Clark, H. (1980). Empathy. A neglected Topic in psychological research. *American Psychologist*, 2, 187-190.
- Cohen, B., Epstein, Y. (1981). Empathic communication in process groups. *Psychotherapy: theory, research and practice*, 4, s. 493-500.
- Dymond, R.F. (1950). Personality and empathy. *Journal of Consulting Psychology*, 5, 343-350.
- Der Grosse Herder. Nachschlaagenwerk für Wissen und Leben. (1954). Verlag Herder Freiburg.
- Eliasz, H. (1980). O sposobach rozumienia pojęcia „empatia”. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 469-482.
- Encyklopedia powszechna*, t. IX, 1901, Warszawa: Wyd. S. Orgelbranda.
- Gasiulowa, A. (1993). *Wrażliwość empatyczna dzieci z dysfunkcją narządu ruchu a ich środowisko rodzinne*. Bydgoszcz: WSP.
- Gladstein, G. (1984). The historical roots of contemporary empathy research. *Journal of the History of the Behavior Science*, 1, 38-59.
- Gulin, W. (1994). *Empatia dzieci i młodzieży*. Lublin: TNKUL.
- Gompertz, K. (1960). The relation of empathy to effective communication. *Journalism Quaterely*, 6, 533-546.
- Hoffman, M.L. (1977). Empathy, its development and prosocial implications. *Nebraska Symposium on Motivation*, 25, 169-217.
- Hoffman, M.L. (1982). Development of prosocial motivation: empathy and guilt. *The Development of Prosocial Behavior*, Academic Press Inc., 281-313.
- Husserl, E. (1975). *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. Warszawa: PWN.
- Ingarden, R. (1947). O poznawaniu cudzych stanów psychicznych. *Kwartalnik Psychologiczny*, T. 13, 1-28.
- Kalish, B. (1973). What is empathy? *American Journal of Nursing*, 9, 1548-1552.
- Kalliopuska, M. (1980). *Children's helping behaviour*. Helsinki.
- Larousse Trois Volumes en couleurs*. Librairie Larousse. (1966). Paris.
- Lipps, T. (1903). *Leitfaden der Psychologie*. Leipzig.

- Lipps, T. (1904). *Osnownyje woprosy etyki*. Petersburg.
- Mead, G.H. (1975). *Umysł, osobowość i społeczeństwo*. Warszawa: PWN.
- Pieter, J. (1976). *Historia psychologii*. Warszawa: PWN.
- Rembowski, J. (1989). *Empatia*. Warszawa: PWN.
- Rogers, C. (1975). Empathic: An Unappreciated way of being. *Counseling Psychologist*, 5, 2-10.
- Rogers, C. (1991). *Terapia nastawiona na klienta, grupy spotkaniowe*. Wrocław.
- Sawin, D., Parke, R.D. (1980). Empathy and fear as mediators of resistance-to-deviation in children. *Merrill-Palmer Quaterly*, 2, 123-133.
- Scheler, M. (1986). *Istota i formy sympatii*. Warszawa: PWN.
- Simner, M. (1971). Newborns response to the cry of another infant. *Developmental Psychology*, 1, 178-188.
- Stein, E. (1988). *O zagadnieniu wczucia*. Kraków: Znak.
- Steinman, D.R., Sawin, D.B. (1979). *Moderators of boys aggressive reactions to violence: empathy and interest. The Meetings of the American Psychological Association*. New York.
- Stotland, E., Mathews, K., Sherman, S., Hansson, R., Richardson, B. (1978). *Empathy, fantasy and helping*. London: Sage Library of Social Research.
- Tucholska, S. (1994). Poziom empatii a obraz siebie. *Roczniki Filozoficzne*, T. XLII, z. 4, 173-185.
- Węgliński, A. (1983). Poziom empatii a zachowanie nieletnich w Zakładzie Poprawczym. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 317-326.
- Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, T. IX (1932). Kraków: Wydawnictwo „Gutenberga”.
- Woodworth, R.S., Schlosberg, H. (1963). *Psychologia eksperymentalna*. Warszawa: PWN.